

Töre Süleyman'ın Eserleri Örneğinde Çağdaş Özbek Edebiyatında Folklorizm

Folklorism in Modern Uzbek Literature on The Example of Creativity of The Tura Suleiman

Azizbek TURDIYEV*

Özet

Bilindiği üzere, yazılı edebiyatın başlangıcında folklor ürünleri vardır. Dünya toplumlarının kültürü ve maneviyatına tehdit oluşturan “kitleseleltür” düzen ve taleplerinin gittikçe arttığı ve binlerce gencin onun peşine takıldığı günümüzde millî edebiyat uluslarının benliğini koruması adına daha fazla sorumluluğu üstlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle günümüz edebiyatında efsane, rivayet ve mitlerin içinde bulunan asıl değerleri, tarihî gelenekleri ifade etmek ve folklorla dönüş bir akım haline dönüşmüştür. Diğer bir ifade ile edebiyatta neomitoloji dönemi başlamıştır. Yazılı edebiyatta folklor ürünlerinin ayrı ayrı sanatçılar tarafından kullanılması edebiyatta folklorizm hadisesi olarak bilinir. Araştırmalarda, özellikle belli bir sanatçının eserlerinde atasözlerinin aynen veya kısmen değiştirilmiş şekliyle kullanılması neticesinde asıl basit ve yeniden işlenmiş basit folklorizmlerin meydana geldiği kaydedilir. Bu makalede sözkonusu bakış açısıyla Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugât-it Türk adlı eserinde yer alan atasözlerinin Özbekistan halk şairi Töre Süleyman'ın sanatında işleniş konusu tartışılmıştır. Zira Dîvânu Lugât-it Türk'te bulunan folklor ürünlerinin herhangi bir sanatçının eserlerinde kullanılışıyla ilgili mesele tam olarak araştırılmış değildir. Meseleye bu açıdan bakmak, önce atasözlerinin günümüze kadar ulaşana kadar yaşadığı değişimleri tespit etme, ayrıca folklorizm hadisesinin yazılı edebiyattaki önemini vurgulama ve folklor örneklerinden yararlanırken sanatçının maharetini değerlendirme imkânı doğurur. Makalede folklor ile yazılı edebiyat arasındaki ilişki, “Karasaç” destanındaki yeri, Töre Süleyman'ın folklorizmler yararlanma yolları ve teknikleri, maharet, folklor geleneklerinin sanatçıya etkisi gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca makalede edebî ve sosyo-politik eserlerde folklorizm hadisesi, halk koşuklarının hazırlanma bir tür olarak gelişmesi, karakterler sisteminin oluşması, muhtelif halk-

---

* Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü Bağımsız Araştırmacı, azizbek83@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-4705-7165.

ların sözlü ve yazılı edebiyatı için özgü olan semboller, milli imgeler, halk koşuklarının yaygın oluşunun nedenleri, sözlü geleneğe ait sembollerin yazılı edebiyata geçişi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Folklor, efsane, rivayet, mit, neomitoloji, folklorizm, atasözü, manzum-mensur eser, asıl basit folklorizm, koşutluk.

Abstract

It is known that the origin of written literature goes back to folklore. In the modern world, where the role and influence of the "popular culture", which gives rise to the risks of the ancient culture, spiritual heritage and human face of the peoples of the world, where hundreds and thousands of young people are passionately following this "culture", is increasingly gaining momentum, national literature should be taken over self-responsibility for maintaining the identity of different nations. Therefore, in modern literature, it becomes a kind of mainstream expression of true values and historical traditions, reflected in legends, tales and myths, so to speak, a return to folklore. In other words, the period of neomythologism began in the literary world. The use of folklore samples in the written literature by an individual writer is studied in science as a phenomenon of folklore. In studies, in particular, the emergence of ordinary or processed folklorisms as a result of the use of folk proverbs in a canonical or slightly modified form is noted. In the article we will continue these opinions, we will talk about the use of proverbs from the work "Devoni Lugatit Turk" by Mahmud Kashgari in the works of the national poet of Uzbekistan Tura Suleiman. For the use of folklore samples from the "Devoni Lugatit Turk" in the works of modern writers has not yet been fully studied. Studying the issue from this rakursk will allow, firstly, to identify changes that have occurred in ancient proverbs that have survived to this day, secondly, to show the significance of the phenomenon of folklore in written literature, thirdly, to assess the individual skill of a particular writer in using folklore patterns. The article also discusses issues such as the relationship between folklore and written literature, in particular, the identification of simple and complex folklorisms in the poem "Korasoch", the importance of nationality, nationality and general Turkic phenomena in the work, ways and styles of Tura Suleiman in the use of folklore material, his creative skills, the influence of folklore traditions on a particular writer, etc. In addition, the article covers such problems as the phenomenon of folklore in literary and journalistic works, the formation of the genre of folk songs, the creation of their system of images, symbols and national attributes that are characteristic of the oral and written works of various peoples, the reasons for the wide distribution of folk songs, the transition of characters from samples of folk art and written literature.

Keywords: Folklore, legend, myth, neomythologism, proverb, lyrical epic work, real ordinary folklore, processed ordinary folklore, parallelism.

Türk boylarının ortak hazinesi olan Dîvânu Lugât-it Türk'te "baş" yani "yara" kelimesini açıklarken Kaşgarlı Mahmud şu atasözüne başvurur: "*Ko'ni barir keyikning ko'zinda adin bashi yo'q*" (Türkiye Türkçesi: Hiçbir yere bakmaksızın direk yolda yürüyen geyiğin gözünden başka yarası yoktur. Yani "aslında gözü yaralı değildir" demektir. Zor durumda bulunarak herkesin sitemine maruz kalan kişi hakkındadır) (Sodikov 2017: 374).

Yirmiden fazla şiir ve nesir kitaplarının yazarı Özbekistan Halk Şairi Töre Süleyman "Karasaç" destanında bin yıldır varlığını sürdüren söz konusu atasözünü yerinde kullanarak asıl basit folkloru meydana getirmiştir:

"– *To'q'ri yurqan keyikning ko'zidan boshqa aybi yo'q. (Doğru yürüyen geyiğin gözünden başka aybı yoktur). Haqmiz. Haqligimizcha qolamiz. Hademay oy bie tomondan qo'nish berib qolar. Sabr tubi – sara oltin (Sabrın dibi sarı altındır), sabrli yetar murodga. Menda, yoshi ulug' bo'lsa ham qiyinchilikni bo'yniga olib, Begmat bobo bosh cho'pon bo'lsin, degan taklif bor. Ko'z-qosh bo'lib tursa bas, u yog'i – biztan*" (Süleyman 1965: 9).

Dîvânu Lugât-it Türk'te "*Ümä kelsä qut kelir*" (Sodikov 2017: 50) atasözü de kullanılır. Günümüzde Özbekler arasında "Mehmon kelar eshikdan, rizqi kelar teshikdan" (Misafir kapıdan gelir, rızkı da delikten gelir) şekliyle kullanılan atasözü Karasaç destanında Sazcı Sahib tarafından şöyle dile getirilir: "Bug'doy no-nimiz bo'lmasa, bug'doy so'zimiz. Elga el kelsa – davlat. *Mehmon – o'z rizqi bilan*" (Süleyman 1965: 35) (*Misafir kendi rızkıyla*).

Dîvânu Lugât-it Türk'te danışılarak yapılan işin hayırlı sonuçlar verdiğini vurgulayan iki atasözü kaydedilmiştir: "*Keñäşlig bilig üdräşür¹, keñäşsiz bilig opraşur*". Türkiye Türkçesi: "Danışılan iş gittikçe iyileşir, danışılmayan iş gittikçe bozulmaya yüz tutar" (Sodikov 2017: 102). "*Keñ ton opramas, keñäşlig bilig artamas*". Türkiye Türkçesi: "Geniş kaftan yıpranmaz, danışılan iş bozulmaz" (Sodikov 2017: 444). Anlamca birbirine yakın olan bu folklor örnekleri T. Süleyman'ın Karasaç destanının ana karakteri olan Karasaç'ın diliyle şöyle ifade edilir: "Menga solsang to'yni shu bahorda o'tkazsak. Bu xabarni hozirdanoq qudalarga yetkazsak. *Maslahatli to'y – tarqamas. (Danışılan düğün dağılmaz.)* Ovuldagilarning o'yi ham shunday" (Süleyman 1965: 58). Görülmektedir ki yukarıdaki iki atasözü şekilce değişmiş ise de mahiyet itibarı ile aynen kullanılmaktadır. Sözlü gelenek örneklerinin edebî eserlerde kullanılışı onların unutulmasını önler.

"Karasaç" destanı, İkinci Dünya Savaşı'nın zorlu yılları, kocasını cepheye yollayan genç Karasaç'ın hasreti, onun çiftliğin başına geçişi, dürüstlüğü, hayatı, zor durumlarda benliğine, insanlığına sadık kalışı ve yıllardır çektiği acıların ödülü

¹ Metinde geçen "δ" ve "ş" transkripsiyon işaretleri, Türkiye Türkçesinde "d" ve "ş" transkripsiyon işaretlerine karşılık gelmektedir (Editörün Notu).

olarak da oğlu Urinbay'ın saadete kavuşması hakkındadır. Söz konusu manzumensur eser için baştan sona kadar basit ve karışık, özellikle de analitik ve stilizasyon folklorizm özgüdür. Halk destanlarının etkisiyle meydana gelmiş olmasından dolayı da tür stilizasyonu söz konusudur. Eserde olayların anlatımında halk destanlarına özgü üslup kullanılarak ritmik stilizasyon meydana getirilmiştir:

*“Şunday aman-amanda,
Tökinçilik zamanda
Faşist digen yalmoğiz
Uruşdan açdi ağız”.*

Halk ağzına yakın bir dille söylenen bu dörtlükte “yalmağiz” (cadaloz) karakteri ile karakter stilizasyonu ortaya çıkmış ve destanın başından itibaren bir tek bu karakterle savaşın ne kadar müthiş olduğu okurun gözleri önüne serilmiştir. Zira cadaloz karakteri asırlar boyu sözlü gelenek örneklerinde genişçe kullanılmış ve büyük küçük herkesin şuuruna karanlık gücün simgesi olarak işlenmiştir. Halkın benliğine özel bir kod olarak sinmiş olan bu kavram eserin başından itibaren savaşın dehşetini simgelemekle birlikte okurların kolaylıkla olaylara müdahil olmasını sağlamıştır.

Töre Süleyman “Karasaç” destanındaki karakterlerin konuşmalarında atasözlerinden geniş çapta yararlanarak diyalogların etki gücünü artırmış, onların canlılığını sağlamış ve böylece asıl ve yeniden işlenmiş basit folklorizm meydana gelmiştir.

Bilindiği gibi bir sanatçı tarafından atasözlerinin herhangi bir değişiklik yapılmadan aynen kullanılması neticesinde asıl basit folklorizm meydana gelir. Yukarıda kaydettiğimiz parçada kullanılan “Sabrın dibi sarı altındır” atasözü fikrimizi kanıtlar. Destanın başında bu atasözünün kullanılması eserdeki karakterlerin sabırla muratlarına kavuşacaklarına dair bir işarettir.

En önemlisi, yazar eserin birçok noktasında öyle atasözlerine başvurmuştur ki bu atasözleri Özbeklerin yanı sıra bütün Türk dünyasının eşsiz sözlü gelenek örneği olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yönüyle “Karasaç” destanı okurlarının coğrafi alanı geniş bir eserdir. Bu ifadenin delili olarak asıl basit folklorun kullanıldığı bazı parçalara dikkat edelim:

“– Bizni qora tortib kelgan bo'lsalaring uyimizning to'ri sizlarniki, chiroqlarim.

Buq'doy nonimiz bo'lmasa, buq'doy so'zimiz. Elga el kelsa – davlat. Mehmon – o'z rizqi bilan. Yalpizdan to'shaklaringiz, kaklikdan ko'yularingiz. Qutlug' bo'lsin Oqtovimizga kelib qilgan muborak to'yularingiz” (Süleyman 1965: 35).

Yukarıdaki parçada geçen *“Bug'doy noning bo'lmasa, bug'doy so'zing bo'lsin”* (*Buğday ekmeğin yoksa buğday sözün olsun*) atasözü Türk boylarının günlük yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye Türkleri arasında ise aynı atasözünün *“Arpa ekmeğin (unun) yoksa tatlı dilin de mi yok”* (Aksoy 1969: 236) şeklinde kullanıldığını müşahade ederiz.

“– Bir tuqqandan, bir tutingandan, ota-onang o'lsa o'lsin, qadrdoning o'lmasin. Chiqmağan jondan umid. Avvalo, qo'rasi qo'nim bo'lsin. Yo'q, kindik qonim tomgan go'shani qayta ko'rish endi menga nasib qilmasa, o'z tug'ishganimday bizning uydagilar bilan muloqatda bo'lib tur. Mendan qaytmasa, ko'pdan qaytsin. Dunyo turguncha tur” (Süleyman 1965: 47).

Parçadaki *“Chiqmağan jondan umid”* (Çıkmayan candan ümit) atasözü Türkiye Türkleri tarafından *“Çıkmadık candan ümit var (dır)”* (Aksoy 1969: 57) şeklinde kullanılır. Ayrıca, *“Mendan qaytmasa, ko'pdan qaytsin. Dunyo turguncha tur”* (*Benden dönmezse çoktan dönsün. Dünya durdukça dur.*) cümleleri de analitik folklorizm örneği olup aşağıda konuyla ilgili detaylı bilgi sunulacaktır.

“Kolxoz bog'ining bir chekkasida esa o'yinqaroq o'smirlar “Kim o'zar”dan so'ng “Quloq cho'zma” o'ynashib, kurash boshlanishidan oldin o'z kuchiga ishonmaganlari raqibini sinashib, alp sanab o'zini, magar bejo yiqilsa javdiratib ko'zini, yiqilgan kurashga to'ymas, deganday qayta bellashib, entikib, halloslashib obdon toliqqach, navbatni “Ot o'yini”ga berib, biri do'nan bo'lib kishnab, yana biri chavandoz bo'lib pishnab, ot kimniki – minganniki, zot kimniki – solinni olganniki, deya ... yoshlik-otashlik chog'larini namoyish qilish bilan ovora” (Süleyman 1965: 67).

Yukarıdaki örnekte *“Yiqilgan kurashga to'ymas”* (Yıkılan güreşe doymaz) atasözü vasıtasıyla asıl basit folklorizm meydana gelmiştir. *“Ot kimniki – minganniki, zot kimniki – solinni olganniki”* (At kimin – binenin, hediye kimin – ulağı çekenin) atasözünde şairin maharetiyle yeniden işlenmiş basit folklorizm meydana gelmiştir. Bu atasözü Türkiye'de *“At binene, kürk giyene”* (Aksoy 1969: 49) olarak kullanılır.

Genelde, yazarın mahareti yeniden işlenmiş basit folklorizmde görülür. Yani, yazar atasözlerinin anlamına zarar vermeden onları değişik şekillerde kullanır. Önemlisi, bu tür değişim atasözünün özüne, poetik özelliklerine zerre kadar zarar vermez, aksine, onu şairin yeteneği ve duyguları vesilesiyle anlamca daha da zenginleştirir. Örneğin, *“Har yerni qilma orzu, har yerda bor toshu tarozu”* (*Her yeri kılma arzu, her yerde var taş ve terazi*), *“Yo'l azobi – go'r azobi”* (Yol azabı mezar azabı) atasözlerine destanda *“Qayga borsang, bordir toshu tarozi. (Nereye gitsen vardir taş ve terazi. Mezar azabı gibi yolun uzununu”* (Süleyman 1965: 51) şeklinde yeni bir şekil verilmiştir.

“Salom kattadan, alif nuqtadan. Shunchalik bizning yuzi-xotirimizni qilibdiki, umridan baraka topsin. Olimdan aql chiqadi, nodondan ne?” (Süleyman 1965: 60) parçasında *“Suv kichikdan, so‘z kattadan”* (Su küçükten, söz büyükten) atasözü yeniden işlenmiştir. Aynı mealdeki atasözü Türkiye Türkçesinde *“Su küçüğün, sofraya (söz) büyüğün”* (Aksoy 1969: 91) şeklindedir.

“Aytgan yerdan qolish – mardning ishimas. To‘yga siz ham keling, do‘stim, iltimos” (Süleyman 1965: 63) dizelerinde *“Aytilgan yerdan qolma, aytilmagan yerga borma”* atasözü işlenmiştir. Söz konusu atasözü Türk boyları arasında yaygın olup, özellikle Türkiye Türkleri arasında *“Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme”* (Oy 1972: 44) şeklinde kullanılır.

“Karasaç” destanında basit folklorizmlerin pek çok örneği bulunabilir. Destanda *“Ming qarq‘aga bir kesak”, “Ot bosgan yerni toy bosar”, “It etakdan tortadi, yov yoqadan”, “Yig‘lay-yig‘lay ariq qazgan o‘ynab-kulib suv ichar”, “Yomon xotinning o‘ynashi ko‘p”, “Arg‘amchiga – qil quvvat”, “Oyning o‘n beshi qorong‘i, o‘n beshi yorug‘”, “Boshga tushganni ko‘z ko‘rar”, “Teng-tengi bilan, tezak qopi bilan”, “Ilm-aql chirog‘i”, “Zar qadriga zargar yetar”, “Har yerning kiyigini o‘z tozisi ovlar”, “Maslahatli to‘y – tarqamas”, “Ezgulikning kechi yo‘q”, “Yiqilgan kurashga to‘ymas”, “Yaxshi so‘zga ilon ham inidan chiqar”, “Kamtarlikning kamoli bor, manmanlikning zavoli”, “Birniki mingga, mingniki tumanga”* gibi atasözleri değiştirilmeden kullanılarak karakterlerin konuşma gücünü artırmakla beraber onlara milli sıfatlar kazandırmıştır. Daha da önemlisi, Töre Süleyman folklorizmlerden sırf süs olsun diye yararlanmamış, onları eserin ayrılmaz bir parçası haline getirebilmiştir.

Bunun dışında eserde geçen *“Oyda-yilda bir bozor, uni ham yomg‘ir buzar”, “Oq tovuq somon sochar, o‘z aybini o‘zi ochar”, “Sulaymon o‘lib, devlar qutuldi”, “Men nima deyman, qo‘bizim nima deydi”, “Bolali uy bozor”, “Shahar ko‘rgan echkidan qo‘rq”, “Onali yetim – gul yetim”, “Har kim suygan oshini ichadi”, “Qish keldi deb quvonma – ayozi bordir, eshon keldi deb quvonma – niyozi bordir”, “Ko‘z– ko‘ngilning oynasi”, “Et – etga, sho‘rva – betga”, “Egasini siylagan itiga suyak tashlabdi”, “Maishati yak nafas davlati Sulaymon”* gibi ifadeler sanatçının halk dilini gayet iyi kullandığını gösterir. Söz konusu ifadeler destanın halka yakınlığını artırarak onun daha kolay anlaşılmasını sağlar.

Töre Süleyman’ın sanatına özgü önemli özelliklerden bir diğeri de onun halka özgü hikmetler yazabilmesidir. Özellikle “Karasaç” destanındaki *“Qiyshiq arava yo‘l buzar, niyati g‘irrom el buzar”, “Qush qanoti bilan, chavandoz oti bilan”, “Suvning tinch oqqanidan qo‘rq, odamning yerga boqqanidan”, “O‘g‘ilniki – o‘yin bilan, qizniki – qiyin bilan”, “Munofiqlarning burdi yo‘q”, “Elga el kelsa – davlat, eldan el ketsa – mehnat”, “Kasbi ulug‘ kam bo‘lmas”, “Ep epi bilan, keli sopi*

bilan”, “*Har gulning hidi boshqa, har kimning didi boshqa*” gibi hikmetler atasözlerine gayet uygundur.

Şair, destanda alkışlar ve kargışlardan yararlanarak analitik folklorizmi meydana getirmiş, bu yönü ile esere halka özgü ruh ve ifade katmıştır. Örneğin, halkın “*Martabang ulug’ bo’lsin!*” (Makamın yüce olsun) övgüsünü “*Umringga iqbol esh bo’lsin. Martabang kundan pesh bo’lsin!*” beytine sindirir. Bunun yanı sıra “*Dunyo turguncha tur!*”, “*Zoelik ko’rma, qizim!*” gibi övgüler destan karakterine ait milli zihniyeti net olarak ortaya koyar. “*O’lim arimay yovdan joyi jahannam bilan naq ochiq mozor bo’lsin...*”, dizesindeki beddua ise karışık folklorizm olarak karşımıza çıkar.

Destandaki analitik folklorizmler söz konusu olduğunda ninniler dairesine ait dizeleri de özellikle vurgulamak yerinde olur:

“Alla bo’l, qulunim, alla.

Rizq-ro’zi butunim, alla.

Biroz olay tinim, alla.

Alla bo’l, toychog’im, alla” (Süleyman 1965: 14).

Yukarıdaki dörtlükte sözlü geleneğe uygun olarak evladı için “qulunim”, “toychog’im” (taycığım) diyen anne, evladının bol rızıkla büyümesini diler. Bu yönü ile eserin halka daha yakın olması sağlanmıştır.

Destandaki karışık folklorizmlere örnek olarak motif stilizasyonu gösterilebilir:

“Oydan oy, kundan kun o’tib, Qorasochning vaqti soati yetib, soatmas, saodati yetib qo’chqorday o’g’il ko’rdi.

Otasi omon qaytguncha o’rnini bildirmaytursin deb, bolaning otini O’rinboy qo’ydilar” (Süleyman 1965: 14).

Aile reisi uzun bir yolculuktayken evde erkek evlat dünyaya gelirse babasına layık bir halef olsun diye ona Orinbay, Yadigar isimlerinin verildiğini masal ve destanlarda sık sık görürüz. Burada Türk dünyasının büyük destanı olan Alpamış’ta yedi yıllık yolculuğa giden Alpamış’ın oğluna Yadigar isminin verildiğini hatırlamak yeterli olur.

“Karasaç” destanının ahenkliliği ve cazibesini sağlayan diğer özellik de mensur parçaların halk destanlarına özgü seci yoluyla yazılmış olmasıdır:

“Ertami indin o’z nuridiydasi bilan, umrining mahnosi bilan, o’tirganda o’rni bori bilan, yurganda yo’li bori bilan, yelkali Alponi bilan, samoda cho’lponi bilan xayr-xo’shlashuvchi keksalarning gapi shunday bo’lib yotdi:

– Tosh otganga tosh otgin, toshing yerga tushmasin. Kezi kelsa qaqqhatgin, to haddidan oshmasin. Qiyshiq arava yo’l buzar, niyati g’irrom el buzar.

Buzg'ından kelgan baloga er ko'ksi qalqon bo'lsin, haqlar ishi o'ng'alib, balodan kelib g'olib, nahlati yov qanoti qayrilib, yakson bo'lsin!"

Parçada yer alan "Alponi-cho'lponi", "tushmasin-oshmasin", "yo'l-el", "qalqon-yakson" kelimeleri vasıtasıyla saf seci, yani sec'-i mütevâzin meydana getirilmiştir. Ayrıca "o'ng'alib-g'olib" kelimelerinde "b", "o'rni-yo'li" kelimelerinde "i", "tosh otgin-qaqshatgin" kelimelerinde "t" sesleri revî olarak ahenkliliği meydana getirmiş, neticede sec'-i mütevâzin meydana gelmiştir. Bu durum destanın kolay okunmasını sağlamıştır.

Töre Süleyman, sadece Karasaç destanında değil aynı zamanda diğer edebî ve sosyo-politik yazılarında da Türk atasözlerinden oldukça yararlanmıştı.

Bu ifademizi örneklendirmek için tekrar Dîvânu Lugât-it Türk'e yönelelim. Kâşgarlı Mahmud "qaşuq" kelimesini açıklarken şu atasözünden istifade eder: "Quruğ qaşuq ağızqa yaramas, quruğ söz qulaqqa yaqışmas. (Sodikov 2017: 154) (Türkiye Türkçesi: Boş kaşığı ağız sevmez, boş sözü kulak sevmez). "Quruq qoshiq og'iz yırtar" (Boş kaşık ağız yırtar) şekliyle günümüzde de yaygın olarak kullanılan atasözü Töre Süleyman'ın "Ming tanga" (Bin Kuruş) adlı edebî masalında "Quruq qoshiq ne kerak, Zerikib bo'ldik gapdan. Endi bo'yin tovlasa, Magar haqli talabdan..." (Süleyman 1998: 76) satırlarında kullanılmıştır. Halkımız "Gap bilganga ming tanga, ish bilganga bir tanga!" (Dili çalışana bin kuruş, eli çalışana bir kuruş) sloganlı dönemden şikâyetçi olduğunu yukarıdaki atasözü ile okurlarına ifade etmektedir. Burada yeniden işlenmiş basit folklorizm sayesinde geniş bir anlamı kısaca ifade etme imkânı doğmuştur.

Günümüzde kullandığımız "Mard maydonda sinaladi" (Mert meydana sınanır) atasözü Dîvânu Lugât-it Türk'te şöyle kullanılır: "Alp çerigdä, bilgä tirigdä. Türkiye Türkçesi: "Alp savaşta (sınanır), bilge mecliste (sınanır)" (Sodikov 2017: 156). Töre Süleyman bu atasözünü yeniden işleyerek "Armon" (Ukde) adlı öyküsünde kullanmış ve bununla cümlelerin daha etkili olmasını sağlamıştır: "Botir xalqi jangu jadalda, (Savaş halkı cenk meydanında, ev hanımı kara günde, dost ağır durumda belli olur" (Süleyman 1977: 5).

Türk dilleri divanında bir atasözünün birkaç kelime açıklanırken kullanıldığı noktalar da vardır. Bu durumda atasözlerinin anlamlarını korumakla birlikte şekilce değişime uğradığı gözlemlenir: "Kökkä sağursa, yüzkä tüşür. Anlamı: "Ko'kka tupursa, yuzga tushur" (Türkiye Türkçesi: Yukarıya tükürse yüze düşer.) Söz konusu atasözü kendisinden büyük olan biriyle kavga etmeye yeltenen kişinin zor duruma düşeceğini vurgulamak için söylenir (Sodikov 2017: 231). Kökkä südsä yüzkä tüşür. Türkiye Türkçesi: "Yukarıya tüküren kişinin tükürüğü dönüp kendi yüzüne düşer." Bu atasözü birine kötülük yapmak isteyen kişinin kötülüğün kendisine döneceğinin işareti olarak söylenir (Sodikov 2017: 368). Kökkä

suḍsa, yüzkä tüşür. Anlamı: “Kimki ko’kka tupirsa yuziga tushadi” (*Kim yukariya tükürürse yüzüne düşer.*) Bu atasözü makamca yüksekte olan kişilerle düşman olan kişiler için söylenir. Yani düşmanlık ve onun cefası tıpkı tükürük gibi kendine döner (Sodikov 2017: 474). Eserde üç farklı yerde kullanılan bu atasözü mahiyet itibarı ile aynı amaç için hizmet etmektedir. Sözlü geleneğin bu örneğini yeniden işleyen Töre Süleyman “Bog’ qorovuli” (Bahçe Bekçisi) adlı eserinde ana karakter olan Atamurad’ın diliyle şöyle kullanır: “Haq egiladi, sinmaydi. Urush ham tugadi. Ham ko’zi so’qir, ham ko’kragi so’qir dushmanbilmay *osmonga tupurib qo’yg’an edi, tupugi yuziga tushdi*” (Süleyman 1977: 33) (*Yukariya tükürmüştü tükürüğü yüzüne düştü.*) Güçlüyle düşman olmanın sonunun kötü olacağı ve kötülük yapan kişinin er geç kötülük bulacağını anlatıldığı söz konusu atasözü günümüzde yaygındır.

Halk hikmetlerinde ve yazılı edebiyattaki nasihatnamelerde gençlik ve yiğitliğin ilim ve emek yolunda büyük bir imkân olduğu kaydedilir. Gençken edinilen bilimin yaşlılıkta huzura kavuşturacağı sık sık vurgulanır. Sözüümüzün kanıtı olarak Dîvânu Lugât-it Türk’e başvuralım: *Kiçigdä qatiğlansa, ulğadu sewnür.* Anlamı: “Yoshlikda tirishib harakat qilgan katta bo’lgach, sevinadi” (Sodikov 2017: 290) (Gençken emek veren kişi yaşlandığında sevinir). Aynı düşünce Töre Süleyman’ın “Hamqishloqlarim” (Köylülerim) adlı kitabından yer alan “Bugun chin arafadur” (Bugün Gerçek Arifedir) adlı denemede Melihan Mamutova’nın diliyle şöyle ifade edilir: “Kishining yo avvali, yo oxirini bersin deydidlar. Avvalimiz xarob o’tib, oxirimiz obod bo’lganidan shodmiz... Belga kuch, ko’zga nur enadigan, qayta yasharadigan kun keldi. *Yoshlikda qilgan mehnat, qariganda bo’lur davlat, degani shu*” (Süleyman 1973: 4) (*Gençken verilen emek yaşlandığında olur servet*) parçadan anlaşılacağı üzere folklorizm hadisesi sadece edebiyatın değil aynı zamanda edebî sosyo-politik türlerin de bir özelliği olarak araştırılabilir. Kaydı geçen parçadaki yeniden işlenmiş folklorizm karakter konuşmanın etki gücünü artırmış, denemenin gerçek bir edebî esere dönüşmesine vesile olmuştur.

Özbek Türkçesinde sık sık kullanılan “*Yigit so’zidan, arslon izidan qaytmas*” (*Yiğit sözünden dönmez, aslan yolundan dönmez*) atasözüne anlamca yakın olan sözlü gelenek örneği Dîvânu Lugât-it Türk’te şöyle kullanılır: “*Er sözi bir, eḍär köki üç*”. Anlamı: Kişi sözünün arkasında durur. Eyerin ipinin üç tane olduğu gibi her ikisinin de bu sayıdan az ya da çok olması işi bozar. Atasözü, kişileri verdikleri sözü tutmaya çağırmaktadır (Sodikov 2019: 296). Mertlik ve dürüstlüğün övüldüğü köhne hikmeti şair “Yovqochdi” (Düman Kaçtı) adlı kitabındaki “Aylanib” (Dönüp) adlı şiirinde kullanmıştır:

“Uy aylanib yashar xudbin, pahlavon maydon aylanib.

Mard yigit qaytmas so’zidin, ketsa-da zamon aylanib” (Süleyman 1998: 13).

Vurgulanmalıdır ki söz konusu yeniden işlenmiş basit folklorizm “Aylanib” şiirinin ana düşüncesini oluşturur, diğer dizeler bu düşüncüyü pekiştirmek ve delillendirmek için kullanılmıştır.

Atasözlerinin en temel özelliği kısa, öz ve ahenkli olmasıdır. Bu bağlamda, daha önce kullanılan bazı hikmetler, asırlar boyunca daha da kısalarak yeni nesillere geçmiştir. Örneğin Kâşgarlı Mahmud’un kaydettiği diğer bir atasözüne dikkat edelim: “*Birin-birin miñ bolur, tama-tama köl bolur*”. Türkiye Türkçesi: Birler toplanır bin olur, damlalar toplanır göl olur (Sodikov 2017: 445). Bu atasözünün ilk kısmı günümüzde hemen hemen kullanılmaz. Ama “*Toma toma ko’l bo’lur*” (Damlaya damlaya göl olur) şekliyle hemen hemen daima kullanılır. Töre Süleyman, “Topqir edim – toptalib qolmay” (Zihnim Çevikti, Çiğnenmeyeyim) öyküsünün ana karakteri olan rüşvetçi, çıkarıcı Kulniyaz’ın aşağıdaki itirafında söz konusu atasözüne sanatsal yönden yaklaşır: “Oladigan oyilgim nari borsa yuz so’mdan oshmaydi. Har kuni kam deganda yuzlab kishi bilan muomala qilaman... Har qaysidan bir so’mdan qolganda bir kunning o’zida palon so’m. Bu hali – yeng uchida bitadigan ishlarining o’ndan biri. Shunday bo’lganidan so’ng *toma-toma ko’l bo’lmay (damlaya damlaya göl olmadan)*, cho’l bo’larmidi? (Süleyman 1976: 29). Parçada folklorizmi oluşturan atasözünde “*bo’lmay*” kelimesi “-ma” ekinden dolayı olumsuz şekle girmişse de anlamca olumludur. Bu da şairin sanatsal yeteneğini ortaya koyar.

Töre Süleyman’ın “Shaydolik” (Düşkünlük) adlı şiirinde “*Suvni ko’rmay etik yechma*” (*Suyu görmeden çizmeyi çıkarma-Dereyi görmeden paçaları sıvama*) atasözünün yeniden işlenmesiyle basit folklorizm meydana gelmiştir:

*“Ne bir anhorlardan, soylardan kechib,
Birda etik yechmay, birlarda yechib,
(Bazen çizmeyi çıkarmadan, bazen çıkarıp)
Gar hikmat daryosi duch kelsa ichib,
Ne bir sirlar ko’rib,
Qoldim hayratda”* (Süleyman 1988: 20).

Şair burada atasözüne işaret eden dizeyi temel ve yan (veya mecaz) anlamdaki “anhorlar” (kanallar), “soylar” (çaylar) kelimelerini ve sembolik anlam taşıyan “hikmat daryosi” kavramını yan yana kullanarak sözlü gelenek ürününün daha derin bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca sözlü gelenekteki sembollerin kullanılması ile karakter stilizasyonu meydana gelmiştir. Yukarıdaki atasöz Dîvânü Lugât-it Türk’te şu şekildedir: *Suw körmäginçä etük tartma*. Anlamı: “Suvni ko’rmaguncha etikni yechma.” (Suyu görmedikçi çizmeyi çıkarma.) Atasözü, kişiyi bir işi yaparken iyi düşünmeye sevk etmektedir (Sodikov 2017: 469).

Kâşgarlı Mahmud'un emekleri sayesinde günümüze kadar ulaşan öyle atasözleri var ki bunlarda semboller değişmiş ise de hikmetin anlamı aynen korunmuştur. Örnek olarak *“Yalñus qaz ötmäs”* atasözü verilebilir. Anlamı: *“Yolg'iz g'ozning tovushi chiqmas.”* (Sodikov 2017: 454) (*Yalnız kaz ötmez*). Söz konusu atasözü günümüzde *“Yolg'iz otning changi chiqmas, changi chiqsa ham dong'i chiqmas”* (*Yalnız atın tozu çıkmaz, tozu çıksa da namı çıkmaz*) şeklinde kullanılır. Töre Süleyman tarafından *“İltijo”* (İltica) adlı şiirinde işlenen bu atasözü yeni bir şekil ve ahenk kazanarak, ifadenin daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır:

“Qilmishi qing'ir zotga davr qayda, davron qayda?

Vatangado kimsaga beminnat makonqayda?

Yolg'iz otga olamda nom qayda, nishon qayda?

(Yalnız at için âlemde nam yok, nişan yok)

Bahor, sensiz sahro-yu, tog'u toshga jon qayda?

Ketma, Bahor, mening bog'imdan” (Süleyman 1974: 19).

Yukarıdaki dizeler şarkıya dönüşerek milyonlarca kalbi fethetmiştir. Halk sözlü sanatının en hazırcı ve yaygın türü olan koşuklar, insanların hayat izlenimlerinin, duygularının, arzu ve hayallerinin, ukdelerinin ifadesi olarak meydana gelir. Özellikle Özbek Türkleri, eski çağlardan beri hislerini ahenkli dizelerle ifade etmiştir.

Ünlü tarihçi Herodot *“Tarih”* adlı eserinde Orta Asya topraklarında ikamet eden toplumlar hakkında bilgi sunarken Massagetler'in boş zamanlarında ortada yaktıkları ateşin etrafında dans ederek koşuklar söylediklerini yazar (Herodot 1993: 109). Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugât-it Türk* adlı eserinde halk koşuklarından birçok örnek yer almaktadır. Folklorcu Muzeyyene Alaviye büyük dilbilimci Zemahşeri'nin *“Mukaddimet'ül-Edeb”* adlı eserinin el yazması sözlüğünde Arapça *“şiiir”*in Türkçede *“koşuk”* olarak kullanıldığını kaydederken *“koşuk”* teriminin eskiden *“şiiir”*i ifade ettiğini ve genel terim olarak halk arasında günümüze kadar korunduğunu vurgular (Alaviye 1959: 16). Anlaşılmaktadır ki insanoğlunun doğa hadiselerini ve kendi doğasını anlamaya başladığı dönemlerde, yani ilk mitlerin meydana geldiği zamanlarda koşuklar halkın edebî tefekkürünün meyvesi olarak ortaya çıkmış ve günümüze kadar yaşayagelmiştir. Bu yüzdendir ki araştırmacı Pol Lafarg koşukların tarihî önemini vurgularken *“...meyveli ağaçların dallarında açan çiçekler misali halkın ağızından çıkan bu koşuklar yüksek tarihî öneme sahiptir... Koşuk, halkın gönül hasretleri ve sevinçlerinin yoldaşı, onun bilgi ansiklopedisidir...”* (Lafarg 1926: 53) şeklinde bir açıklama yapar.

Basitlik, akıcılık, sembolizm, redifler, kısa hecelilik, mübalağa, aliterasyon ve hazır edebî dizelerden yararlanma gibi özellikler, koşukların daha kolay hatırlanmasını ve hızla yayılmasını sağlamıştır. Örneğin, *“Daryolarni kim kechmaydi”*,

“Daryoga tosh otsam”, Daryolarning ul yuzida”, “Daryo toshqin”, “Samarqand soyiga tushdi tillo uzugim”, “Qizil gul orasida” gibi geleneksel hazır edebî dizeler koşuğun daha kolay meydana getirilmesi ve hızla yayılmasını sağlamakla birlikte millî özellikleri de ortaya koymasına yardımcı olur (Alaviye 1959: 12).

Halk koşuklarına özgü diğer bir özellik de koşutluk unsurlarının daha fazla kullanılmasıdır. Burada esas itibarı ile insanın iç dünyası doğa hadiseleri, hayat-taki bazı detaylar ile karşılaştırılır. Yani göze çarpmayan bir durum görüne diğer bir durumla yan yana ifade edilir. Bu hadise genelde teşbih, mübalağa, kinaye ve istiare gibi edebî sanatlardan yararlanma sonucunda meydana gelir:

“Tokchadagi qaychini

Zang bosibdi, yor-yor.

Kelin oyim onasini

G’am bosibdi, yor-yor”.

Söz konusu koşukta, “pas tutmuş makas” ile “gamlı yürek” imgelerinin yan yana kullanılması ile lirik karakterin içini daraltan duygular daha kolay anlaşılır hâle gelmiştir. Bu dizelerin “Temirni zang, odamni g’am yemiradi” (Demiri pas, insanı gam yer) atasözünün üzerine kurulması onun etki gücünü artırmış ve yaygınlığını sağlamıştır. Dizelerden anlaşılacağı üzere, uzun süre kullanılmamasından dolayı rafta kalan makas pas tutmuş, onu kullanan kız, gelin olarak koca evine gitmiş, demek ki lirik karakter olan anne uzun yıllardan beri kızını görmemiştir. İlk bakışta hasretten doğan sıkıntı anlaşılır. Ayrıca koşukta geçen “kelin oyi” (yenge) kelimesinin ardından “g’am” (gam) kelimesinin kullanılması kızın kendi iradesi dışında evlendirildiğini anlamamıza yardımcı olur ve bu durum bir çocuğun en yakını önce annesini kaygıya düşürür.

Koşukların çekiciliğini artıran özelliklerden bir diğeri de koşuklarda kullanılan sembollerdir. Sözlü geleneğe özgü semboller, kadim atalarımızın bakış açılarını içlerinde barındırıyor olmaları bakımından büyük önem arz eder. Sembollere ait ilk görüşler insanoğlunun kendini doğanın bir uzvu olarak gördüğü ilkel dönemlerde şekillenmiş ise de insanın kendi duygularını edebî olarak ifade etmeye başlaması ile poetik anlam kazanmıştır. Böylece ay, güneş, yıldızlar, bulut, yıldırım, dağlar, sis, rüzgâr, denizler, ağaçlar, çiçekler ve kuşlar gibi imgelerle insanın bakış açısını ortaya koyması neticesinde herkes için anlaşılır bir dil olan semboller gelişmiştir denebilir.

Araştırmacı Cabbar İşankul’un vurguladığı gibi “İnsandaki sanatla ilgilenme hissi, sanatsal ruh şuuraltı duygulara aittir. Bu yüzden folklorda, her ne kadar eski olursa olsun, insanın ruh dünyasının sembolleri yatar” (İşankul 2011: 67).

Sözlü geleneğe ait sembollerin farklı sanatçılar tarafından anlamları korunarak kullanılması sonucunda daha sonra yazılı edebiyata geçmiştir. Örneğin Ali Şir

Nevaî, anne ve babaları övdüğü meşhur dörtlüğünde “Birisin oy angla, birisin quyosh” (Birini ay, diğerini de güneş bil) derken anneyi aya, babayı da güneşe benzetmiştir.

Yazılı edebiyat ile folklorla ait doğa sembolleri konusunda araştırmacı Belinski'nin bilimsel görüşünün tam anlamıyla doğru olduğunu söylemek mümkündür. Belinski'nin kaydettiğine göre semboller hiçbir zaman kendi başlarına anlam taşımazlar. Burada sanatçının onlara nasıl bir sanatsal anlam yüklediği önemlidir. Yani sanatçının ruhsal durumu, düşünme gücü ve duyguları çözümleyici bir öneme sahip olur. Diğer bir ifade ile gerçek bir edebî eseri bir resim olarak farz edersek, önemli olan resim değil bu resmin uyandırdığı izlenim ve duygulardır (Belinskiy 1954: 46).

Sözlü gelenek ve yazılı edebiyatta bütün toplumlar için ortak sembollerin yanı sıra her millete özgü olan semboller de bulunmaktadır. Araştırmacı N. P. Kolpakova, insanın duygularını iki farklı kutba, yani sevinç ve keder kutuplarına ayırarak koşukların anlam ve sembollerinin bu kutuplara ait şekilleri ifade ettiğini ifade etmiştir (Kolpakova 1962: 207) Araştırmacı sembollerini şartlı olarak sevinç sembolleri ve keder sembolleri olarak iki farklı guruba ayırır. Kolpakova'nın söz konusu tasnifini destekleyen Lazutin, sözlü gelenekte herhangi bir bitkinin canlılığını söylemekle sevinç, aksine, solmasını tasvir etmekle de gam ifade edildiğini yazar (Lazutin 1989: 110).

Yukarıdaki fikirlere ilave olarak bazı sembollerin ortaya çıkışı ve yayılmasında doğal coğrafi ortamın ayrı bir öneminin olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Rus edebiyatında “akağaç” güzel kızı, Doğu'da ise “servi” yârin endamını, sevgiliyi temsil eder. Özbek folklorunda daha çok söğüt, kavak, iğde gibi ağaçlar, reyhan, nane, kardelen, menekşe gibi bitkilerin sembolik anlam taşıdığı görülür. Ayrıca dağ sembolü sözlü gelenekte en yaygın olan edebî vasıtalarından biridir:

“Bu tog'lar baland tog'lar,

G'arib yo'lini bog'lar.

G'aribga g'arib yig'lar,

Biz g'aribga kim yig'lar?” (Alaviye 1972: 56).

Genelde koşuklarda kullanılan dağ sembolü büyüklük ve iyiliği, bazen de ayrılık ve meşakkati ifade eder. Sembolün her iki anlamı da yazılı edebiyat temsilcileri tarafından kullanılmıştır. Nitekim Özbekistan Halk Şairi Töre Süleyman da yukarıdaki koşukların ahenk ve sembollerinden onlarca şiirinde faydalanmıştır. Örneğin, “Yig'lar” (Ağlar) şiirindeki aşağıdaki dizeler fikrimizi kanıtlar:

“Bu tog'lar qanday tog'lar,

Bag'rida quzg'un, zog'lar?”

Bor o'lsa barcha yig'lar,

Men o'lsam kimim yig'lar?" (Süleyman 1984: 103).

Yalnız yiğidin diliyle söylenen bu şiirin ilk dizesi sözlü geleneğe ait hazır edebî ifadedir. İkinci dizedeki “kuzgun”, “karga” sembolleri şairin söylemek istediği fikri anlatır. Yani bu durumda dağların zorlu hayatın sembolü olduğunu ikinci dizedeki kaygı, hasret, alçaklık ve yabancılık kavramlarını ifade eden kuzgun ve karga sembolleri yardımıyla kolayca anlayabiliriz. Lirik kahraman için dünyanın niçin hasretle dolu olduğu üçüncü ve dördüncü dizelerden anlaşılır: Onu arayan, arkasından ağlayan bir yakını yoktur. Koşukların çoğunlukla soru ile başlamasının temelinde, dinleyicinin dikkatini çekme, onu ele alınacak konuya hazırlama ve doğal olarak onun yaklaşımını ifade etmesini sağlama gibi amaçlar yatar. İşte bu nedenle Töre Süleyman “Yig'lar” şiirinde bu yöneme başvurmuştur. Ayrıca söz konusu koşuk yaygın olduğundan birçok kişi onun gariplik hakkında olduğunu bilir. Şair de bu haberdarlıktan yararlanarak lirik kahramanın iç dünyasını daha kolay ortaya koymaya çalışır.

Töre Süleyman'ın “G'uncha” (Gonca) şiirinde dağ sembolü yukarıdaki durumun tam tersini ifade etmeye yaramıştır.

“Bu tog'lar baland tog'lar,

Atrofi ajab bog'lar,

Yoring bo'lsa yoningda

Ne qilsin dilda dog'lar?

...Tog'lar boshi tumandir.

Tarqalishi gumondir.

Xabar olmasang mendan

Holim behad yomondir” (Süleyman 1984: 103).

Öncelikle vurgulanmalıdır ki her iki dördlükte dağ sembolünün kullanıldığı dizeler koşuklarda ve destanlarda aynı bu şekilde geçmektedir. Demek ki burada sanatçının folklor ürününden verimli bir şekilde faydalanması neticesinde folklorizm hadisesi meydana gelmiştir. İfadenin değiştirilmeden kullanılması ile basit folklorizm, imgenin benimsenmesi neticesinde de stilizasyon folklorizm meydana gelmiştir. Dizelerdeki “tog” (dağ)ın mağrur âşığı temsil ettiği dağı çevreleyen “ajab bog” (güzel bahçe) ile ifade edilen yâr sembolünden anlaşılmaktadır. Yârinin yanında olan kişinin gönlünde kötülüğün olmadığını ifade eden üçüncü ve dördüncü dizeler fikrimizi kanıtlar.

İkinci dörtlükte kaydedilen sisli dağlarla âşık yiğidin kafasında kuşku ve tedirginliğin olduğunu, yâr gelmeden de bu sisin, yani tedirginliğin dağılmayacağını anlarız.

Folklor ürünlerinden etkili biçimde yararlanmak Töre Süleyman sanatının en belirgin özelliklerinden biridir. Aşağıdaki dörtlükte de koşuklarda sık sık kullanılan “Eshik oldi gulhovuz” (Kapının önü gül havuz) dizesinden yararlanarak şiirin estetikliğini artırmış ve daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır:

“Suygan yigiti uchun

Har so'zi andiz edi,

“Eshik oldi gulhovuz...

Bahona qimiz edi...” (Süleyman 1984: 71).

Bu parça şairin “Qorxat” (Kar Mektup) adlı şiirine ait olup, şiirin adını okur okumaz halkın gelenek ve göreneklere gözümüzün önüne gelir. Ayrıca koşuklardaki bilindik dizeleri hatırlatır:

“Eshik oldi gul hovuz

Gul terгани kelganmiz

Gulni bahona qilib

Yor ko'rgani kelganmiz” (Aleviye 1972: 62).

Ritim stilizasyonu üzerine kurulan söz konusu şiirin yukarıdaki dizelerinde “eshik” (kapı), “gul” (çiçek, gül), “gul hovuz” (gül havuz) gibi sözlü gelenek sembollerinin kullanılması ile de karakter stilizasyonu meydana gelmiştir.

Folklor karakterleri, koşukların ritmi, sözlü gelenek ürünlerinin konusu ve atasözlerinden yararlanmak bazı sanatçıların eserlerinin halka yakın olmasını sağlayan en önemli özelliklerdendir. Zira edebiyat araştırmacıları halka yakınlığın herhangi bir şiirin değerinin ve şairin yeteneğini belirleyen en yüksek ölçüt olarak kaydediler (Belinskiy 1954: 293). Bu bağlamda Töre Süleyman, millî edebiyatımızı halka özgü ruh ve ahenklerle daha da zenginleştirmiş bir sanatçı olarak sonsuz saygıya, eserleri de her zaman yaşayacak olan edebî bir miras olarak ciddi bir şekilde araştırılmaya layıktır.

Töre Süleyman'ın “Karasaç” destanı sözlü ve yazılı edebiyatın karşılıklı etkileşimi sonucu meydana gelmiş bir eser olarak büyük öneme sahiptir. Şair, folklorizmlerden destanın etki gücünü, halka yakınlığını ve millîliğini artırmak ve karakterlerin özelliklerini daha açık bir şekilde ortaya koymak için istifade etmiştir.

Sonuç

Söz konusu destana sözlü gelenek ürünlerinin ve halk dilinin derin bir şekilde sinmiş olması Töre Süleyman'ın sanatsal maharetini ortaya koyar. Özellikle şairin kullandığı birçok atasözü sadece Özbek Türklerinin değil aynı zamanda bütün Türk boylarının eşsiz sanatsal eseri olarak destana büyük bir değer katmıştır.

Destanda basit ve karışık folklorizmlere sıkça rastlanır ve bunların her biri folklor ile edebiyat arasındaki ilişkilerin sanatsal aşamasını gösterir. Bununla birlikte, Töre Süleyman folklorizmlerden etkili biçimde yararlanarak folklor ürünlerinin unutulmaması konusunda da büyük katkı sağlamıştır.

Folklorizmlerin etkisiyle gerçekçi ve romantik yorumun birleşmesi "Karasaç" destanına farklı bir ahenk ve cazibe katmıştır.

Atasözleri yıllar boyu halkın şuurunda herkesin eşit olarak anladığı özetlemeleri barındırdıkları için onlardan verimli bir şekilde istifade etmek, sanatçının söylemek ve paylaşmak istediği fikirlerin daha kolay anlaşılmasını sağlar. Bu da edebî eserlerin daha çok yaygınlaşmasına yardımcı olur.

Dîvânu Lugât-it Türk'te kaydedilen sözlü gelenek ürünlerinin çağdaş sanatçıların eserlerinde kullanılmasını araştırmak ve eski dönemlere ait atasözlerinin günümüze ulaşana kadar yaşadığı değişimleri analiz etme imkânını verir.

Özbek şairi Töre Süleyman, görüşlerini halkın yüzyıllardır yaşam tecrübelemesine dayanarak meydana getirdiği bakış açısı ile süslemesi basit folklorizmi oluşturmuştur.

Şairin sadece edebî eserlerinde değil, aynı zamanda sosyo-politik eserlerinde de atasözlerinden ustalıkla yararlanmış olması folklorizm hadisesi meselesini özel olarak araştırma ihtiyacını gündeme getirir.

Töre Süleyman'ın koşukların etkisi ile ortaya koyduğu eserlerinden anlaşılmalıdır ki koşuklar sosyal hayatla ilgili olayları, kişilerin duygularını ifade etmeye yarayan en eski ve hazırcevap bir tür olarak ortaya çıkmış ve asırlar boyunca gelişmiştir. Koşukların araştırılması ile halkın edebî düşüncesinin gelişimini de daha açık bir şekilde ortaya koymak mümkün olacaktır.

Koşuklar lirik kahramanın duygularının yanı sıra gerçek tarihî olaylar ve doğa hadiseleri hakkında bilgi sunması bakımından da önemlidir.

Basitlik, akıcılık, kullanılan semboller, redifler, kısa heceli olma, mübalağa, aliterasyon ve hazır edebî ifadelerden yararlanma gibi özellikler koşukların hızla yayılmasına ve sonuç itibarı ile herkesin anlayacağı imgeler sistemini geliştirmesine sebep olmuştur.

Yazılı edebiyatta sözlü geleneğe özgü sembolleri, hazır dizeler ve konular, halk gelenek ve görenekleri, merasimleri gibi unsurlardan yararlanılması sonu-

cunda folklorizm hadisesi meydana gelmiş ve bu durum farklı sanatçıların eserlerinin kalitesini artırmıştır. Ayrıca folklorizm hadisesi sözlü gelenek ürünlerinin unutulmasını da önlemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Aksoy, Ömer Asım. *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK, 1969.
- 📖 Alaviye, Muzeyyana. *Ak Elma Kızıl Elma. Özbek Halk Koşukları*. Taşkent: Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1972.
- 📖 Alaviye, Muzeyyana. *Özbek Halk Koşukları*. Taşkent: Bilimler Akademisi, 1959.
- 📖 Belinskiy, Vissarion. "Polnoe sobranie sochineniy". Moskova: Izdatelstvo Akademia Nauk SSSR, 1954. T.5-6.
- 📖 Gerodot. *Istoriya*. Moskova: Nauka, 1993.
- 📖 İşankul, Cabbar. *Özbek Folklorunda Düş ve Onun Edebî Yorumu*. Taşkent: Fen Neşriyatı, 2011.
- 📖 Kolpakova, Natalya. *Russkaya narodnaya bitovaya pesnya*. Moskova: Akademii nauk, 1962.
- 📖 Lafarg, Pol. *Medeniyet Tarihi Denemeleri*. Moskova: Moskovskiy rabochiy, 1926.
- 📖 Lazutın, Sergey. *Poetika russkogo folkloru*. Moskova: Vısshaya shkola, 1989.
- 📖 Oy, Aydın. *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 1972.
- 📖 Sodikov, Qosımjon. *Kaşgarlı, Mahmud. Divanu Lügati-t Türk. Türkçe kelimeler divanı*. Taşkent: Gafur Gulam Basım-Yayın, 2017.
- 📖 Süleyman, Töre. *İster Gönül*. Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1984.
- 📖 ---- *Alhazar*. Taşkent: Özbekistan KP Merkezi Komitesi Neşriyatı, 1976.
- 📖 ---- *Gülşen*. Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1988.
- 📖 ---- *Hamkişlaklarım*. Taşkent: Yaş Gvardiya Neşriyatı, 1973.
- 📖 ---- *Karasaç*. Taşkent: Bedii Edebiyat Neşriyatı, 1965.
- 📖 ---- *Sırderya Koşukları*. Taşkent: Yaş Gvardiya Neşriyatı, 1974.
- 📖 ---- *Toybaşı*. Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1977.
- 📖 ---- *Yavkaçtı*. Taşkent: Yazuvçi Neşriyatı, 1998.

Аннотация

Известно, что происхождение письменной литературы восходит к фольклору. В современном мире, где все больше усиляется роль и влияние «популярной культуры», порождающей риски древней культуре, духовному наследию и человеческому облику народов мира, где сотни и тысячи молодых людей страстно следуют за сей «культурой», национальной литературе следует больше прежнего взять на себя ответственность за сохранение самосознания разных наций. Поэтому в современной литературе становится своеобразным мейнстримом выражение истинных ценностей и исторических традиций, отраженных в легендах, сказаниях и мифах, так сказать, возвращение к фольклору. Говоря иными словами, в литературе начался период неомифологизма. Использование в письменной литературе образцов фольклора со стороны индивидуального литератора изучается в науке в качестве явления фольклоризма. В исследованиях, в частности, отмечается возникновение обыкновенных или переработанных фольклоризмов в результате использования в литературном произведении народных пословиц в каноничной или слегка видоизмененной форме. В статье мы продолжим эти мнения, будем вести речь об использовании в творчестве народного поэта Узбекистана Туры Сулеймана пословиц из произведения «Диван лугатит-турк» Махмуда Кашгари. Ибо использование образцов фольклора из «Диван лугатит-турк» в произведениях современных литераторов еще не изучено полностью. Изучение вопроса с данного ракурса позволит, во-первых, выявить изменения, происходившие в древних пословицах, сохранившихся до сегодняшнего дня, во-вторых, показать значение явления фольклоризма в письменной литературе, в-третьих, оценить индивидуальное мастерство конкретного литератора в использовании образцов фольклора. В статье также ведется речь о таких вопросах, как отношение фольклора и письменной литературы, в частности, выявление простых и сложных фольклоризмов в поэме «Корасоч», значение народности, национальности и общетюркских явлений в произведении, пути и стили Туры Сулеймана в использовании фольклорного материала, его творческое мастерство, влияние фольклорных традиций на конкретного литератора и т.д. Кроме того, в статье охвачены такие проблемы, как явление фольклоризма в литературном и публицистическом произведениях, формирование жанра народных песен, создание их системы образов, символы и национальные атрибуты, свойственные для устного и письменного

творчества различных народов, причины широкого распространения народных песен, переход символов из образцов народного творчества и письменную литературу.

Ключевые слова: *фольклор, легенда, миф, неомифологизм, пословица, лиро-эпическое произведение, настоящий обычный фольклоризм, параллелизм.*